

УДК 316.356.2:37.03 (092)

**ЗАСАДИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ В
ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ О.А. ЗАХАРЕНКА**

**С.О. Захаренко
(Черкаси)**

В статті висвітлені погляди відомого українського педагога О.А.Захаренка, академіка АПН України і Російської академії освіти, народного вчителя, директора Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області на роль родини у становленні молодого людини, а також представлені запропоновані і реалізовані ним засади (принципи) родинного виховання в 60-90 роки ХХ століття.

Ключові слова: педагог, родинне виховання, принципи.

В статье анализируются взгляды известного украинского педагога А.А. Захаренко, академика АПН Украины и Российской академии образования, народного учителя, директора Сахновской средней школы Корсунь-Шевченковского района Черкасской области на роль семьи в формировании молодого человека, а также представлены предложенные и реализованные им начала (принципы) семейного воспитания в 60-90 годы ХХ столетия.

Ключевые слова: педагог, семейное воспитание, принципы.

The author analyzes thoughts of the famous Ukrainian pedagogue O.A. Zakharenko, academician of the Ukrainian APS and the Russian academy of education, the National teacher, the principal of Sahnivka school (Korsun'-Shevchenkiivskiy district, Cherkasy region) about organization of family education, and also shows his proposed and implemented principles of family education in 60-90s of the XXth century.

Key words: teacher, family education, principles.

Багатотисячолітня історія українського народу свідчить про глибоке розуміння нашими попередниками непересічного значення сім'ї, родини у формуванні моральних основ особистості, емоційного світу дитини, громадянської свідомості і самосвідомості, виховання поваги до батьків, родини, старших, суспільства. В сім'ї найефективніше здійснюється фізичне, трудове, естетичне та розумове виховання, найбільш гармонійно проходить підготовка до майбутнього сімейного та суспільного життя.

Суспільно-політичні умови, в яких функціонує сучасна українська сім'я, характеризуються досить різкою зміною соціально-економічних відносин, за яких пріоритети надаються особистості людини, її практичній діяльності. За таких умов сучасна сім'я все більше стає головною ланкою у вихованні дитини. Вона має забезпечити їй достатні матеріальні та педагогічні умови для інтелектуального, фізичного, морального та духовного розвитку.

В період сучасної трансформації українського суспільства, період значного зростання вимог до особистості, до її моральних якостей, освіченості, культурного рівня, роль родинного виховання, на нашу думку, зростає в геометричній прогресії. Говорячи про створення взірця випускника XXI століття і визначаючи весь спектр стратегічних завдань, В.Кремень висуває наступну тезу, що може бути орієнтиром у цьому напрямі: «для сучасного суспільства буде характерним тип людини, в особистості якої сформоване активне, позитивне ставлення до планети Земля, до Вітчизни, до людства, до іншої людини і до самої себе, до праці, до власності, до сім'ї (виділено мною. – С.З.), до надбань матеріальної та духовної культур» [10, с.83].

Іншими словами, у людини XXI століття ставлення до сім'ї, родини має ґрунтуватися на засадах, що дійшли до нас із глибин народної мудрості, возвеличеного пошанування досвіду попередників, оскільки саме в цьому досвіді ми можемо віднайти діаманти вирішення одвічних проблем виховання.

Саме такий досвід презентує педагогічний колектив Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, яка була в 60-90 роки XX століття центром новаторської педагогічної думки, творчого пошуку, високопродуктивної організації навчально-виховного процесу. Їх творчий доробок був знаним не лише в області, Україні, але й у колишньому Радянському Союзі і за його межами.

Діяльність школи була визнаною у всіх сферах навчально-виховного процесу, але на особливу увагу заслуговує досвід у справі родинного виховання. Здійснювалося воно в значній мірі на основі історичного досвіду вітчизняної педагогіки та концептуальних положень А.Макаренка та В.Сухомлинського щодо ролі й місця сім'ї в духовному житті особистості, в її всебічному розвитку. Проблеми сім'ї, родини, які успішно вирішувалися прославленим педагогічним колективом, є актуальними і життєво важливими для сучасної педагогіки в період модернізаційних змін в національній системі освіти.

Керував школою і був натхненником всіх її починань відомий український педагог, академік АПН України та Російської академії освіти, народний вчитель СРСР, заслужений вчитель УРСР, член-кореспондент АПН СРСР, депутат Верховної Ради СРСР та Народний депутат СРСР, голова Творчої Спілки учителів України, голова комітету «Педагоги Співдружності за мир і взаєморозуміння» Олександр Антонович Захаренко, який залишив яскравий слід в педагогічній теорії і практиці України другої половини XX століття.

Олександр Антонович Захаренко, вчений-практик, у своїх працях розглядав, а в діяльності втілював актуальні проблеми морального, естетичного, трудового, фізичного виховання. Вагому лепту він вніс і у розробку та реалізацію завдань родинного виховання, того тендітного процесу, в якому народжується найбільш загадкова субстанція – людська душа. Недарма, звертаючись на одній із шкільних радіолінійок до дітей та дорослих, він говорить: «З дитинства, з школи і домашньої оселі розпочинається прекрасне, розквітає пелюстками доброти і щедрості людська душа! Робіть все з нею (душею)... Не

халтурте. І Вас поважатимуть і любитимуть люди. Критерії душевності такі ж вічні, як інші загальнолюдські цінності» [1, с.15].

О.Захаренко глибоко розумів значення сім'ї та родини у становленні молодої людини, адже вона є основою формування особистості, найбільш впливовим чинником усього виховного процесу. Перше з п'яти кольорових панно, що прикрашають фасад школи і символізують основні напрями роботи школи, називається «Хай завжди буде сонце, хай завжди буде мама». Це своєрідний гімн, відзнака першооснови батька й матері, сім'ї, родини. Їм належить сіяти зерна добра і мудрості, повідувати таємниці інтимних стосунків, передавати надбання минулих поколінь, навчити основам толерантного ставлення, розповісти про велич своєї землі – землі предків, захистити від людського зла, прищепити почуття поваги до старших, підготувати до трудового життя.

«Немає дорожчого скарбу, – зазначає академік, – який подарувала природа людині, ніж сім'я. Так! Дивовижний скарб. Не кожній людині він дається. Та й чи завжди він солодкий. Буває нудотний, з отрутою розчарувань, буває переповнений щастям кохання, взаєморозуміння» [1, с.18]. Сім'я, за переконанням О.Захаренка, виховує свою дитину вже тим, що вона є: повна чи неповна, щаслива чи не дуже, сувора чи безталанна, відкрита чи замкнута. Виховує все: ранкова посмішка, коротка, побіжна розмова, невимитий посуд на столі, розмова матері з подругою по телефону, батькова метушня зі зламаним дверним замком, бабусині скарги на здоров'я, клопотання біля хворого братика. Виховує дух сім'ї, її характер, вся атмосфера будинку. Але будинок – це не декілька кімнат і кухня. Це світ сім'ї, родини.

Необхідність об'єднання зусиль школи, сім'ї і громадськості пов'язана з тим, що окремо ні сім'я, ні школа, ні актив не можуть повністю забезпечити неперервність і наступність виховного процесу. При цьому О.Захаренко зазначав, що сім'ю у вихованні дітей не може підмінити ні школа, ні громадськість, оскільки у кожного з них своя соціальна роль у цьому процесі. Тому протягом усієї своєї педагогічної діяльності Олександр Антонович приділяв прискіпливу увагу родинному вихованню, розглядаючи його як пріоритет в системі всього виховання.

Родинна педагогіка об'єднує в собі багато цінного, що не завжди може бути реалізовано в умовах шкільного виховання, оскільки родинному вихованню притаманні свої специфічні особливості і своєрідний характер. Ще В.Сухомлинський відмічав, що в школі в процесі виховання переважають змістовні основи, а в сім'ї – емоційні. Жодний громадський заклад не може прищепити дитині тих якостей, які формує сім'я. Саме тому в Сахнівській школі «сім'я перебуває в центрі уваги шкільного колективу. Ми звеличуємо найблагороднішу професію – професію батька і матері. У бесідах з батьками завжди ставимо за приклад сім'ї, де доброзичливість, повага, турботливість панують у взаєминах між рідними» [12, с.48]. Як правило, у школі уникали критикувати батьків, керуючись неписаним правилом: «Говорити про краще в сім'ях – означає засуджувати погане». І лише у випадках крайньої духовної

бідності батьків (пияцтво, сваволя) вдавалися до нищівної критики і боротьби, допомагаючи поліпшення становища дитини.

О.Захаренко підкреслював, що корені розвитку особистості знаходяться в сім'ї, а школі належить згуртувати навколо себе всі засоби впливу на особистість з високою, яскравою метою виховати, навчити, підготувати її до великої ріки життя, надати можливість для всебічного розвитку, щасливу молодість, любов і почуття братерства, давши тим самим суспільству певну гарантію.

Педагог говорив: «Людина велика то чи мала завжди схожа на струмок, що має два найперші джерела. Ті джерела – сім'я і школа. І якщо в них вода чиста, прозора, освячена вічними ідеалами, ріка буде повноводна і дужа, а в пору зрілості атестат про середню освіту стає ще й громадянським документом з гарантією для суспільства на довгі роки» [2, с.1].

Школа в селі, за глибоким переконанням О.Захаренка, не повинна бути в ролі пасивного статиста соціальних відносин. Вона може багато. На селі вона храм духовності, знань, поради і надії. Вона може впливати на настрій, продуктивність праці всіх трударів.

Характерним для педагога у 80-ті роки було піднесення ролі школи, надання їй винятковості в процесі виховання. Так, в одному із своїх виступів він говорить: «Кажуть, щастя людини в дітях. А до них причетна школа. Отже, безпосереднім творцем щастя багатьох сімей є вчитель» [3, с.1], показуючи тим самим значення школи для родинного благополуччя. Школа, за переконанням О.Захаренка, контролює, направляє діяльність сім'ї, але ніколи не вимагає звіту, не проявляє диктату в родинному вихованні. Вся діяльність навчально-виховного закладу має будуватися на позитиві. «Школа тримає під контролем взаємини учнів у сім'ї, виконання ними своїх обов'язків по відношенню до рідних» [11, с.24], – зазначає академік. Тобто, школа постійно дбає про те, щоб своєю працею, життям, поведінкою кожний учень приносив у сім'ю радість успіху, здобутої перемоги, подоланих труднощів. Загальним правилом, яким керувався педагогічний колектив, було переконання якнайменше викликати батьків до школи, щоб скаржитись на дітей. «Ми прагнемо, – відзначає О.Захаренко, – щоб контакти школи і сім'ї приносили дітям радість, а не острах покарань» [12, с.44].

У багатьох працях дослідника проводиться надзвичайно важлива, в наш час ще більш актуальна ідея – ідея міцності сім'ї. На його думку, щаслива, міцна родина – це та, яка не тільки матеріально забезпечена, а й живе змістовним, насиченим життям. В ній немає таємниць, діляться найбільш потаємними думками. «Така сім'я, – говорив О.Захаренко, – як хороша книга, якої знаєш зміст давно, але кожного разу ще і ще раз хочеться перечитати, бо кожного разу висвітлюються все нові і нові деталі, на які не звернув увагу попереднього разу» [2, с.212].

По-особливому в думках сахнівського директора виступає ідея батьківського дому. У виступі на першому каналі телебачення в телестудії «Останкіно» він акцентує увагу на тому, що виховати хлібороба, людину, яка

б з повною віддачею працювала на землі, турбувалася про її збереження для майбутніх поколінь, неможливо на міському асфальті чи через екран телевізора, красивими словами про золотисте пшеничне поле. Таку людину потрібно створювати з народження без порушення єдності поколінь. Тому, звертаючись до багатомільйонної аудиторії, академік зазначає: «В сільському домі повинен завжди залишитися продовжувач роду, а батьківська хата – стати святим місцем, де збираються діти не за продуктами, а заради збагачення духовною мудрістю через спілкування з живою не потолоченою природою, з традиціями свого роду, свого села» [4, с.4].

Принцип турботи і вимогливості в родинному вихованні О.Захаренко вважав одним із ключових, неодноразово підкреслюючи важливість узгодженості в діях і вимогах батьків і вчителів, переконуючи, що ці дві складові є нероздільними і обов'язковими ефективного виховного впливу. Він указував на необхідність систематичності в пред'явленні вимог і глибокій повазі до особистості учня, застерігаючи, що школа може досягнути позитивних результатів, коли батьки підтримують її вимоги, створюють дома відповідні умови.

О.Захаренко підкреслював, що вимогливість і турбота до учнів виступають у вигляді принциповості, тактовності, довіри, справедливості, поваги. Поважати людину, а особливо дитину, потрібно справою. З чого почати? Звичайно, із звертання. При цьому він наголошує, що ніщо так не принижує людину, як підвищення голосу на її адресу, а кричати на дитину – це вчительський чи батьківський злочин. «Вчитель, – застерігає О.Захаренко, – це лікар, до якого дитина приходять полікувати душу. А той – кричить!?» [5, с.11].

Та на першому місці у педагога турбота про найбільше багатство дитини – її здоров'я, яке вона може оцінити, лише коли втратить. Він наказує вчителям і батькам, незважаючи на всі труднощі: економічні, соціальні, екологічні – боротися за збереження і зміцнення здоров'я школярів, адже це той фундамент, який не повинен зламатися ні за яких обставин. «Давайте навчимося самі, – закликає вчений-новатор, – навчимо своїх дітей зміцнювати і підтримувати своє здоров'я. Нехай це стане турботою кожного. Нехай кожний вчитель, батько, мати стане лікарем, а кожний лікар – вчителем, джерелом найбільш необхідних знань для дітей і дорослих» [6, с.9].

Олександр Антонович рішуче засуджував тих батьків, хто занадто залюблено ставився до дітей, не вимагаючи від них посильного внеску, ні в чому їм не відмовляючи. Він згадує свої роки, проведені в батьківській хаті і те, як в далекі 40–50-ті роки його батьки формували культуру бажань, привчали до праці, привчали бути корисним для сім'ї, що пізніше переросло в бажання бути корисним суспільству, громаді: «Пригадую, в нашій сім'ї був закон: йдучи на роботу (ми ще спали), батько на столі завжди залишав план завдань на день. В кінці – приписка: після виконання можете погуляти. Ставши дорослими, посміювалися над батьком. Адже для гульні не залишалось часу при всіх наших стараннях» [1, с.233].

Через всю спадщину О.Захаренка проходить ідея взаємної турботи і взаємних обов'язків батьків і дітей. Він, підкреслюючи роль і значення батьків,

звертаючись до учнів, говорить: «Вони (батьки. — С.3.) нічого поганого, лихого вам не порадять. Вони завжди турбуються про ваше життя, про ваше здоров'я і роблять усе, щоб вам нічого не загрозувало, щоб ви швидко пізнавали світ, який оточує вас» [7, с.183].

Поряд з цим він акцентує увагу на тому, як навчити дітей любити своїх батьків, рідних. Інколи висловлює сумнів в необхідності цього, оскільки діти люблять батьків, бо на те й вони діти. Та все ж приходиться до висновку, що такому умінню треба навчати мудро і наполегливо. «Ми прагнемо, — пише О.Захаренко, — навчити дітей бачити у своїх батьках шанованих громадян і трудівників, дбайливих сім'янинів. Тому педагогічний колектив повсякчас піклується, щоб духовний світ батька, матері, дідуся, бабусі, інших рідних та близьких викликав шанування, вдячність, захоплення в дитини» [12, с.47].

Визначальним в системі родинного виховання Сахнівської середньої школи є принцип поваги до старших. Сім'ю О.Захаренко розглядав як головний осередок, де з покоління в покоління передаються моральні цінності, а першоосновою їх формування є взаємовідносини між батьками та увага до старших. Педагог був переконаний, що вміння любити виховується тоді, коли вчительські настанови втілюються в практичні дії дітей, коли в сім'ї створюється атмосфера взаємної зобов'язаності. Виховна робота школи має бути направлена на те, щоб діти змалку віддячували рідним посильною працею за їх турботу. Повагу до старших, до людей, що народили і виростили, дали можливість щасливо жити і радіти життю вчений-новатор вважав «святим і непорушним законом життя людини» [8, с.1]. Він закликає не губити його новими модними лозунгами на кшталт «Старі заслуги нам не потрібні», інакше зміст життя втрачається, пропонує оточити повсякденною увагою і піклуванням ветеранів війни і праці, солдатських удів, які вистраждали часом не менше тих, «хто став пам'ятником при дорозі» [8, с.1], нагадує молоді: «Всім, що в тебе є: квартирою і школою, палацом і книгою ти зобов'язаний тим, хто колись, теж будучи молодим, орав і сів, будував і захищав» [8, с.1]. Вчений називає найбільш мудрою, найбільш правильною школу, яка, сперечаючись із деякими кінокартинами, виховує в своїх учнів глибоку повагу до батьків і старших, людей похилого віку і шанованих громадян, до старості. «Повага до старості, — зазначає О.Захаренко, — є вічною естафетою, законом життя, що необхідно свято берегти і передавати з покоління в покоління» [9, с.6].

О.Захаренко був твердо переконаний, що посилення ролі родинного виховання є однією з найбільш актуальних проблем освіти. Майже у всіх своїх працях та численних виступах на різноманітних форумах він не проходить повз цієї гострої проблеми. Вже на початку 60-х років минулого століття в його педагогічній діяльності закладаються підвалини системи родинного виховання (залучення батьків до підготовки різноманітних виставок учнівських робіт, проведення виїзних засідань батьківського комітету та проведення лекцій на педагогічну тематику у виробничих колективах молочних ферм, тракторних, польових та садових бригад, спільна діяльність учнів, батьків та вчителів у підготовці листа у майбутнє і ін.).

У своїх працях та практичній діяльності педагог обґрунтовує і реалізує важливіші принципові положення роботи школи по родинному вихованню, а саме:

- школа повинна перевтілитися в школу-родину;
- в школі дитині має бути так затишно, як в батьківській хаті, де про неї піклуються і допомагають;
- батьки мають поєднувати педагогічну культуру і високе моральне обличчя, гармонійність, морально-емоційну виразність;
- сім'я – то найдорожчий скарб, який подарувала природа людині;
- основою успіху у виховній роботі є тісна взаємодія школи, сім'ї і громадськості;
- одне із завдань школи – повсякденне возвеличення найбагатороднішої професії, професії батька і матері, підняття авторитету батьків в очах учнів;
- школа має бути генератором ідей, які захоплюють відразу трьох – вчителя, батька, учня;
- необхідність введення спеціальних нагород батькам за виховання дітей:
- повага до батьків, старших, самотніх літніх людей має стати законом для учнів, естафетою, що передається із покоління в покоління;
- батьківський будинок повинен стати святим місцем, джерелом мудрості і життєвого досвіду;
- шкільні засоби масової інформації (шкільна газета, щоденна радіолінійка, шкільна телестудія) – могутній важіль у розв'язанні проблем родинного виховання;
- вдаль поєднання турботи і вимогливості до учня, узгодженість в діях і вимогах батьків і вчителів – нероздільні і обов'язкові складові виховного впливу;
- турбота про здоров'я дітей – першочергове завдання для вчителів і батьків;
- сім'я є першоосновою формування патріотичних почуттів. Від вдячності рідним – один крок до великого і гордого почуття вдячності і поваги до Батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. 210 шкільних лінійок. Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998-2000 року: Метод. посіб. / О.А.Захаренко, С.О.Захаренко. – Сахнівка, 2002.
2. Захаренко О.А. Виступ на обласній освітянській конференції м.Черкаси, Україна. – 1980 / Приватний архів родини Захаренків. – п. 8.
3. Захаренко О.А. Виступ на засіданні вченої ради Інституту загальних проблем виховання АПН СРСР. м.Москва, Росія. – 1984 / Приватний архів родини Захаренків. – п. 19.

4. Захаренко О.А. Виступ на першому каналі телебачення. Останкіно, м.Москва, Росія. – 1987 / Приватний архів родини Захаренків. – п. 50.
5. Захаренко О.А. Виступ на педагогічній нараді «Деякі поради щодо формування в учнів загальнолюдських цінностей» с.Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, Україна. – 1999 / Приватний архів родини Захаренків. – п. 122.
6. Захаренко А.А. Мой гражданский долг // Советская педагогика. – 1989. – №10. – С. 6-10.
7. Захаренко О.А. Слово до нащадків: Наук.-попул. видання / Упоряд. Н.М.Чепурна – К., 2006. .
8. Захаренко О.А. Виступ на обласній освітянській конференції «Мудрість в літах. Мудрість в праці. Мудрість в здоров'ї» м.Черкаси, Україна. – 1987 / Приватний архів родини Захаренків. – п.48.
9. Захаренко О.А. Виступ на пленумі ЦК КПРС м.Москва, Росія. – 1984 / Приватний архів родини Захаренків. – п. 18.
10. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К., 2005.
11. Становлення громадянина / О.А.Захаренко, С.М.Мазурик. – К., 1976.
12. Школа над Россю / О.А.Захарено, С.М.Мазурик. – К., 1979.